

С. С. Коломієць, доктор філософії у галузі права, старший викладач
Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного
Факультет економіки та бізнесу
Кафедра менеджменту та публічного адміністрування
вул. Університетська, 66, Запоріжжя, 69063, Україна
e-mail: kolomietss97@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5310>

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ГРУПОВИХ ПРАВИЛ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З НЕДОЦІЛЬНІСТЮ ЗАСТОСУВАННЯ ЩОДО ЗАСУДЖЕНОЇ ОСОБИ ПОКАРАННЯ

У статті з використанням діалектичного, системного, формально-логічного (догматичного), соціологічного методів, на підставі встановлених спільних рис у передумовах і підставах для застосування звільнення від призначення покарання (ч. 4 ст. 74 КК) та звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК) визначено групові правила звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання. Встановлено, що законодавчі критерії для ухвалення судом рішень про застосування ч. 4 ст. 74 та ч. 1 ст. 75 КК є майже однаковими, хоча дещо відрізняються в аспекті зовнішнього законодавчого оформлення (що потребує законодавчого корегування).

Першим таким груповим правилом запропоновано вважати правило про врахування ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Акцентовано увагу на тому, що законодавець має доповнити положення ч. 4 ст. 74 КК вимогою про врахування не лише типового, а й індивідуального ступеня тяжкості посягання. Визначено обставини, за наявності яких суду доцільно застосовувати звільнення від призначення покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК. Другим груповим правилом звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання (ч. 4 ст. 74, ч. 1 ст. 75 КК) має стати правило про врахування особи засудженого. Обґрунтовано, що на відміну від засудженої особи, про яку йдеться в ч. 1 ст. 75 КК, характеристики засудженої особи, про яку йдеться в ч. 4 ст. 74 КК, є якісно іншими. Третім груповим правилом звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання має стати врахування судом ставлення особи до вчиненого кримінального правопорушення (особа має визнавати свою вину). Важливим груповим правилом звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання має стати врахування судом досудової доповіді служби пробації про можливість виправлення засудженого без призначення покарання або без відбування покарання реально. Аргументовано, що рішення про застосування до особи ч. 4 ст. 74 КК суду належить ухвалювати, коли встановлений ризик вчинення особою повторного кримінального правопорушення є «низьким», а про застосування до особи ч. 1 ст. 75 КК – «низьким» або «середнім».

Сформульовано концептуальну модель групових правил звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання.

Ключові слова: звільнення від покарання, звільнення від призначення покарання, звільнення від відбування покарання з випробуванням, групові правила звільнення від

покарання; групові правила звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання.

Постановка проблеми. У кримінальному праві застосування певної форми реалізації кримінальної відповідальності вчені обґрунтовано пов'язують з досягненням до засудженого мети покарання. Зокрема, для тих засуджених, щодо яких мета покарання може бути досягнута самим фактом засудження і без застосування покарання, закон передбачає можливість звільнення від призначення покарання (ч. 4 ст. 74 КК). Для засуджених, які можуть виправитися без відбування призначеного покарання, однак в умовах випробування, законодавець передбачив можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК) [1, с. 59-60; 2, с. 44]. Отже, в кримінальному законодавстві передбачено декілька видів звільнення від покарання (ч. 4 ст. 74 та ч. 1 ст. 75 КК), застосування яких під час ухвалення вироку залежить від оцінювання судом того, чи доцільно застосовувати щодо засудженої особи покарання загалом чи реально, відповідно.

Проведений порівняльний аналіз ч. 4 ст. 74 та ч. 1 ст. 75 КК дає змогу зробити висновок про те, що положення цих статей, на перший погляд, мають кардинальні відмінності щодо передумов і підстав у застосуванні, а також правових наслідків для засудженої особи. Проте поряд із виявленими відмінностями є чимало спільних рис, які дають змогу сформулювати групові правила для застосування цих різновидів звільнення від покарання¹.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінально-правові проблеми звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання досліджені у наукових працях, зокрема Р. Ш. Бабанли, Р. І. Брящєя, О. П. Гороха, А. О. Клевцова, О. О. Книженко, В. А. Ломака, Є. С. Назимка, О. О. Наумова, Є. О. Письменського, Т. І. Пономарьової, М. В. Романова, В. В. Скибицького. Спроби визначити уніфіковані правила звільнення від покарання у зв'язку з виправлення засудженої особи у кримінально-правові доктрині робилися лише поодинокі. Вперше цю ідею в своїй докторській дисертації у 2019 р. висловив український вчений О. П. Горох. Однак попри сформульовані цим вченим концептуальні ідеї чимало питань в аналізованому аспекті потребують свого більш ґрунтового дослідження.

Мета статті – формулювання концептуальної моделі групових правил звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання.

Виклад основного матеріалу. Вивчення стану наукового розроблення інституту звільнення від покарання дає змогу констатувати, що, на відміну від звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК), звільнення

¹ Система загальних засад звільнення від покарання складається з універсальних, групових та спеціальних правил звільнення від покарання. Універсальні правила загальних засад звільнення від покарання поширюються на всі без винятку види звільнення від покарання. Групові правила звільнення від покарання – на об'єднані в групи різновиди звільнення від покарання у зв'язку з: давністю; недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання; виправленням засудженої особи, яка відбуває покарання; станом здоров'я засудженої особи; вагітністю засудженої або наявністю у неї дитини. Своєю чергою спеціальні правила загальних засад звільнення від покарання врегульовують застосування специфічних правовідносин [3].

від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК) на дисертаційному або монографічному рівні комплексно не досліджено. Своєю чергою вивчення судової практики засвідчило, що звільнення від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК застосовується судами доволі часто, хоча й не завжди правильно.

Передумовою звільнення особи від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК є лише засудження особи за кримінальне правопорушення. Своєю чергою передумовою звільнення особи від покарання на підставі ч. 1 ст. 75 КК є не лише засудження особи, а й призначення їй певних покарань (виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років). Отже, хоча питання про застосування видів звільнення від покарання, передбачених ч. 4 ст. 74 КК та ч. 1 ст. 75 КК, вирішується на одній процесуальній стадії – під час ухвалення вироку, ці різновиди звільнення від покарання належать до різних форм реалізації кримінальної відповідальності. З огляду на це формулювання групового правила на підставі передумови їх застосування видається неможливим.

Вважаємо, що групові правила застосування цих різновидів звільнення від покарання можуть бути сформульовані, беручи до уваги підстави їх застосування.

Підставою звільнення особи від покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК у кримінально-правовій доктрині є втрата засудженою особою на момент ухвалення вироку суспільної небезпечності. У такому разі суд приймає рішення про незастосування до особи покарання загалом. Своєю чергою підставою звільнення особи від покарання на підставі ч. 1 ст. 75 КК є неостаточна втрата засудженою особою на момент ухвалення вироку суспільної небезпечності. У такому разі суд констатує про недоцільність застосування до засудженої особи реального покарання під умовою.

«Втрата особою суспільної небезпечності» або «неостаточна втрата особою суспільної небезпечності» на момент ухвалення вироку є оцінними поняттями, що мають розкритися для суду через певні критерії.

Порівняльний аналіз положень ч. 4 ст. 74 та ч. 1 ст. 75 КК дає змогу зробити висновок про те, що критерії для ухвалення судом зазначених рішень є майже однаковими, хоча дещо відрізняються в аспекті зовнішнього законодавчого оформлення. Такими законодавчими критеріями є, зокрема врахування судом: 1) тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та 2) особи засудженого.

Тяжкість вчиненого кримінального правопорушення в кримінальному праві визначається через типовий та індивідуальний ступені. Типовий ступінь тяжкості кримінального правопорушення визначено законодавцем через категорії суспільно небезпечних посягань, передбачених частинами 2–5 ст. 12 КК. Індивідуальний ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення визначається судом з урахуванням особливостей конкретного посягання й обставин його вчинення (форма вини, мотиви, мета, спосіб і стадії вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо) [4, с. 217, 417]. На врахуванні цих особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення наголошено в п. 3 ППВС «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7.

У Кримінальному кодексі України законодавець акцентує увагу переважно

на врахуванні типової тяжкості посягання. Водночас в окремих випадках законодавець вимагає від суду брати до уваги індивідуальну тяжкість вчиненого в реальності правопорушення, а не лише типову, визначену в законі тяжкість злочинів окремих категорій [5, с. 57]. Аналіз цих випадків дає змогу зробити висновок про те, що в них ідеться про дискреційні повноваження суду (зокрема статті 65, 75, 84 КК).

Відповідно до змісту закону, для застосування ч. 4 ст. 74 КК суду треба врахувати лише типовий ступінь тяжкості кримінального посягання (звернутися до положень частин 2 та 4 ст. 12 КК, що визначають поняття кримінального проступку або нетяжкого злочину відповідно). Водночас для застосування ч. 1 ст. 75 КК суду треба врахувати не лише типовий, а й індивідуальний ступінь тяжкості кримінального посягання.

За такого підходу постає питання про виправданість законодавчого рішення вимагати врахування для застосування факультативного виду звільнення від покарання, передбаченого ч. 4 ст. 74 КК, лише типового ступеня тяжкості посягання. Адже, на нашу думку, суспільна небезпечність особи виражається не лише у не пов'язаній з посяганням поведінці та ставленні до праці, а й у формі вини, мотивах, меті посягання, способі його вчинення, кількості епізодів злочинної діяльності, ролі у співучасті, ставленні до наслідків, що настали. При цьому для факультативних видів звільнення від покарання характерним є дослідження судом усіх обставин справи [2, с. 100].

Комплексний аналіз положень кримінального законодавства, що визначають альтернативи вирішення кримінально-правових конфліктів (зокрема статті 45-48 КК), дає змогу зробити висновок про те, що вказівка законодавцем у положеннях закону на можливість їх застосування лише щодо конкретних посягань зумовлена прагненням законодавця обмежити випадки застосування закону до більш тяжких посягань. Очевидно, що саме цими міркуваннями керувався законодавець, формулюючи положення і ч. 4 ст. 74 КК. У такий спосіб законодавець наголосив на тому, що цей вид звільнення від покарання не може бути застосований за тяжкі та особливо тяжкі злочини. Проте ми вважаємо, що суд у разі застосування ч. 4 ст. 74 КК не повинен ігнорувати індивідуальний ступінь тяжкості кримінального посягання. Доречно зазначити, що на це орієнтують суд і положення кримінального процесуального законодавства (п. 4 ч. 1 ст. 91, п. 2 ч. 3 ст. 374 КПК).

Вивчення кримінальних справ також доводить, що, вирішуючи питання про застосування ч. 4 ст. 74 КК, суди все-таки аналізують індивідуальний ступінь тяжкості вчиненого посягання. Наприклад, Охтирський міськрайонний суд Сумської області, розглядаючи справу № 588/1840/21 [6] та Ярмолинецький районний суд Хмельницької області, розглядаючи справу № 689/556/21 [7], при застосуванні ч. 4 ст. 74 КК врахували, що вчинений злочин є необережним. Ужгородський міськрайонний суд Закарпатської області, розглядаючи справу № 308/9912/17 [8] та Орджонікідзевський районний суд м. Запоріжжя, розглядаючи справу № 335/3616/21 [9], при застосуванні ч. 4 ст. 74 КК в аспекті оцінювання індивідуального ступеня тяжкості врахували спричинені кримінальними правопорушеннями наслідки та заподіяну потерпілим шкоду. Оболонський районний суд м. Києва, розглядаючи справу № 756/2963/20, вирішуючи питання

про застосування ч. 4 ст. 74 КК, врахував стадію вчинення кримінального проступку та заподіяну шкоду на суму 356 грн 25 коп. [10].

Отже, на нашу думку, законодавець має доповнити положення ч. 4 ст. 74 КК вимогою про врахування індивідуального ступеня тяжкості посягання. Таке законодавче рішення відповідатиме не лише доктринальним, а й законодавчим та правозастосовним положенням. Також ми вважаємо, що оновлене законодавство, зберігаючи судову дискрецію, має орієнтувати суди при застосуванні ч. 4 ст. 74 КК враховувати як типовий, так і індивідуальний ступінь тяжкості вчиненого посягання. Вказівка в ч. 4 ст. 74 КК на типовий ступінь тяжкості в такому разі потрібна для обмеження застосування положень цієї статті до осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини. Своєю чергою вказівка в положеннях цієї статті на індивідуальний ступінь тяжкості посягання потрібна для вирішення загалом питання про можливість застосування ч. 4 ст. 74 КК до осіб, які вчинили кримінальний проступок або нетяжкий злочин. З огляду на це, пропонуємо ч. 4 ст. 74 КК доповнити словами, що зобов'язують суд враховувати також ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення.

Отже, першим груповим правилом звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання (ч. 4 ст. 74, ч. 1 ст. 75 КК) має стати правило про врахування ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення.

Обставини, що характеризують індивідуальний ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення при застосуванні кримінально-правових засобів, достатньо вивчено в кримінально-правовій доктрині. Найґрунтовніше (на підставі узагальнення наукових досліджень і судової практики) ці обставини висвітлено в сучасних наукових працях вітчизняних учених Т. В. Сахарук (щодо призначення покарання), О. П. Гороха, О. О. Книженко, Є. О. Письменського (щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням).

Зокрема, Т. В. Сахарук виділила вісім груп обставин, що характеризують тяжкість злочину і можуть враховуватися в індивідуалізації покарання судом [267, с. 55-56]. Є. О. Письменський, усвідомлюючи всю складність і неможливість формулювання вичерпного переліку обставин, що характеризують вчинене діяння, зазначає про те, що тяжкість злочину (його індивідуальний ступінь) має бути максимально конкретизованою з урахуванням 16 обставин, що характеризують об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, а також його стадії, співучасті та множинність кримінальних правопорушень [2, с. 145-147].

Визнаючи важливість досліджень цих учених, водночас доводиться констатувати, що їхні праці не відображають тих обставин, за наявності яких суду доцільно застосовувати звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Певна оригінальність в аналізованому аспекті характерна для досліджень В. А. Ломака, О. О. Книженко, О. П. Гороха. Правознавець В. А. Ломако майже 30 років тому визначив конкретні обставини, що характеризують індивідуальний ступінь тяжкості посягання, у разі встановлення яких суд міг застосовувати умовне засудження [11, с. 32]. О. О. Книженко у 2003 р., визнаючи, що неможливо навести вичерпний перелік аналізованих обставин, також висловила свою позицію щодо впливу на ухвалення судом рішення про застосування ст. 75 КК окремих

з цих обставин [12, с. 100-114]. Розвиваючи наукові напрацювання зазначених авторів, О. П. Горох у 2019 р. сформулював перелік обставин, що характеризують індивідуальний ступінь тяжкості посягання, за яких судам доцільно застосовувати до засудженого звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК) не лише в цілому за всі злочини, а й стосовно осіб, які засуджені за певні групи злочинів: злочини проти особи, корисливі злочини проти власності, злочини, пов'язані з використанням суспільно небезпечних предметів, злочини проти безпеки руху [1, с. 193-206, 409].

Водночас доводиться констатувати, що в кримінально-правових дослідженнях не визначено обставин, що характеризують індивідуальний ступінь тяжкості посягання, за наявності яких суду доцільно застосовувати звільнення від призначення покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК.

Проведене нами узагальнення судової практики та власні теоретичні напрацювання переконують, що звільнення від призначення покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК доцільно застосовувати у разі встановлення судом таких обставин, що характеризують індивідуальний ступінь тяжкості посягання: 1) посягання здійснено на об'єкт і предмет порівняно невеликої значущості; 2) посягання здійснено у складній обстановці (зокрема, внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин; під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність; під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого; з перевищенням меж крайньої необхідності; у разі виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням кримінального правопорушення у випадках, передбачених цим Кодексом; внаслідок складної дорожньої обстановки); 3) посягання здійснено за девіантної поведінки потерпілого, до якого не було застосовано надмірного насильства; 4) посягання здійснено без заздалегідь пристосованих знарядь або засобів вчинення злочину; 5) у разі виконання під час вчиненого посягання у співучасті незначимої ролі; 6) у разі заподіяння під час посягання незначної шкоди; 7) форма вини при вчиненні посягання є необережною (зокрема, у виді злочинної недбалості); 8) умисел при вчиненні умисного посягання є непрямим, невизначеним, раптовим; 9) мотиви та цілі умисного посягання не є низькими (зокрема, немає очевидної користі); 10) емоційний стан особи під час посягання характеризується сильним душевним хвилюванням.

Без сумніву, перелік зазначених нами обставин, які характеризують індивідуальний ступінь тяжкості посягання, не є вичерпним. Це лише перша спроба в сучасній вітчизняній науці визначити це питання. Видається, що визначені нами обставини характерні для випадкових злочинців. Адже випадковий злочинець – це особа, яка вперше вчинила злочин у результаті випадкового збігу непередбачуваних обставин і всупереч загальній позитивній характеристиці всієї попередньої поведінки [13, с. 116]. Саме тому для визначення судом того, положення якої статті закону застосувати до засудженого (ч. 4 ст. 74 КК чи ч. 1 ст. 75 КК), врахування типового та індивідуального ступеня тяжкості посягання ще недостатньо.

Другим груповим правилом звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання (ч. 4 ст. 74, ч. 1 ст. 75 КК)

має стати правило про врахування особи засудженого. Варто звернути увагу на різний підхід законодавця до зовнішнього оформлення в аналізованих статтях правила про врахування особи засудженого.

Відповідно до змісту закону, для застосування ч. 4 ст. 74 КК суд має оцінити два критерії характеристики особи: 1) поведінку особи (має бути бездоганною) та 2) її ставлення до праці (має бути сумлінним). Для застосування ч. 1 ст. 75 КК суд має оцінити особу загалом.

Поняття «особа засудженого» в аспекті обрання кримінально-правових засобів є достатньо вивченим у кримінально-правовій доктрині.

Є. О. Письменський, враховуючи здобутки кримінально-правової теорії та дані сучасної практики правозастосування, виокремив найтипівіші ознаки, що характеризують особу винного та мають істотне значення для визначення підстави звільнення від покарання з випробуванням (ч. 1 ст. 75 КК) [2, с. 149-152]. Ознаки, що впливали на ухвалення судом рішення про умовне засудження, свого часу узагальнив В. А. Ломако [11, с. 32]. Це підтверджують і висновки О. О. Книженко [12, с. 207]. Своєю чергою, досліджуючи ознаки, що характеризують особу винного, під час вирішення питання про звільнення від призначення покарання (ч. 4 ст. 74 КК), Є. О. Письменський розкрив поняття «бездоганна поведінка» та «сумлінне ставлення до праці [2, с. 103-106]. Однак слід зазначити, що у своєму дослідженні Є. О. Письменський не знайшов вагомих критеріїв для розмежування видів звільнення від покарання, передбачених ч. 4 ст. 74 КК та ч. 1 ст. 75 КК. При цьому він не вважав, що поведінка особи в аспекті застосування ч. 4 ст. 74 КК має бути ідеальною [2, с. 106-113].

О. П. Горох, проаналізувавши вітчизняну судову практику, з'ясував, що, обґрунтовуючи рішення про можливість виправлення засудженого без відбування покарання (ч. 1 ст. 75 КК) суди зазначають близько 40 обставин, що характеризують особу винного. Ці обставини автор умовно поділив на чотири групи: обставини, що характеризують особу винного у зв'язку із вчиненням злочином; обставини, що характеризують поведінку та життя особи винного до вчинення злочину; обставини, що характеризують індивідуальні, фізичні та інші властивості особи винного; обставини, що характеризують особу винного після вчинення злочину. Критично проаналізувавши практику врахування зазначених обставин, що характеризують особу винного, О. П. Горох сформулював кримінологічний портрет особи, до якої може бути застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК) [1, с. 209-231, 409-410].

Своєю чергою, розкриваючи критерії втрати особою суспільної небезпечності, О. П. Горох вважає, що бездоганна поведінка особи має визначатися через оцінювання її поведінки: 1) як особистості; 2) у сім'ї; 3) у суспільстві; 4) у трудовому (чи навчальному) колективі; 5) як винуватого у вчиненому злочині. До того ж цей автор наповнив таку поведінку відповідними характеристиками, наголошуючи на оцінюванні судом поведінки особи саме як ідеальної, гідної до наслідування, а не просто «нормальної». Автор також висловив позицію про те, що може свідчити «про сумлінне ставлення особи до праці. При цьому на переконання О. П. Гороха, звичайна трудова діяльність (що не вирізняється якісно позитивними рисами в роботі) не дає підстав вважати ставлення особи до праці сумлінним [1, с. 132-134].

Слід зазначити, що нерідко юристи помилково вважають, що в ч. 4 ст. 74 КК йдеться лише про працю на умовах трудового договору. Це питання стало предметом розгляду Верховного Суду. У Постанові ККС ВС від 29 жовтня 2019 р. у справі № 384/527/17 зазначено: «...вимоги ч. 4 ст. 74 КК не містять прямого обмеження стосовно застосування цієї норми лише до осіб, які працюють, оскільки сумлінне ставлення до праці може проявлятися в зайнятті суспільно корисною працею, в прагненні до здобуття освіти й отримання спеціальності» [14]. Водночас варто погодитися з О. П. Горохом у тому, що з метою забезпечення ясності закону положення ч. 4 ст. 74 КК у цій частині потребують редакційних змін: словосполучення «сумлінне ставлення до праці» треба замінити на «сумлінне ставлення до суспільно корисної діяльності» [1, с. 588].

На підставі проведеного вище аналізу можемо констатувати, що для застосування положень як ст. 75 КК, так і ч. 4 ст. 74 КК особа засудженого повинна мати загалом позитивні характеристики в різних сферах життя. Проте, на відміну від засудженої особи, про яку йдеться в ч. 1 ст. 75 КК, характеристики засудженої особи, про яку йдеться в ч. 4 ст. 74 КК, є якісно іншими.

Стосовно особи, що підлягає звільненню від призначення покарання на підставі ч. 4 ст. 74 КК, суд має встановити, що така особа як до, так і після вчинення кримінального правопорушення демонструє: 1) бездоганну й таку, що гідна наслідування, стійку поведінку в різних сферах життя, а також 2) сумлінне, старанне, добросовісне, стійке ставлення до суспільно корисної діяльності. Такі особи мають абсолютну позитивну суспільну спрямованість, яка випадково була перервана різними обставинами зовнішнього світу, що підштовхнули особу до вчинення кримінального правопорушення. Про позитивну соціальну спрямованість таких осіб, згідно з розглядом справи в суді, в умовах воєнної російської агресії може свідчити і їхня волонтерська діяльність.

Слід зазначити, що в юридичній літературі висловлюються пропозиції замість понять «бездоганна поведінка» та «сумлінне ставлення до праці», закріплених у ч. 4 ст. 74 КК, закріпити конкретні обставини, що засвідчать втрату особою суспільної небезпечності: наявність обставин, що пом'якшують покарання, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 66 (з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення) та п. 2 ч. 1 ст. 66 КК (добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди), відсутність обставин, що обтяжують покарання [15, с. 6, 15].

Вважаємо, що реалізовувати такі законодавчі пропозиції недоцільно. По-перше, запропоновані обставини відображають не всі сторони характеристики особи. По-друге, запропоновані обставини не завжди свідчать про втрату особою суспільної небезпечності і стосуються лише посткримінальної поведінки особи. По-третє, постає питання про те, чому суд не може застосувати положення ч. 4 ст. 74 КК за наявності інших обставин, що пом'якшують покарання, зокрема й тих, що не передбачені законом (ч. 2 ст. 66 КК). З огляду на це, чинна законодавча модель, закріплена в ч. 4 ст. 74 КК, видається більш вдалою, хоча й потребує певного редакційного корегування.

Водночас слушною видається пропозиція Р. І. Брящєя передбачити як підставу для застосування ч. 4 ст. 74 КК визнання особою вини у вчиненому кримі-

нальному правопорушенні. Висновок про те, що особа визнає вину у вчиненому кримінальному правопорушенні, суд має зробити тоді, коли розповідь обвинуваченого про вчинені дії, які характеризують фізичні вчинки (яким чином), мотиви (чому) та форму вини (умисно чи необережно), доповнюється ще й згодою особи з юридичною оцінкою наявності складу конкретного кримінального правопорушення. Якщо є щире зізнання в діях, однак особа, з огляду на власні суб'єктивні судження та розуміння закону, заперечує правильність кваліфікації вчинених нею діянь, то таке зізнання не можна вважати визнанням винуватості, оскільки воно є лише частковим [16, с. 145]. Очевидно, що без визнання особою вини у вчиненому кримінальному правопорушенні вести мову про втрату особою суспільної небезпечності (повністю або частково) недоречно. Аналіз судової практики засвідчує, що у разі, коли засуджена особа не визнає своєї вини, суди обґрунтовано відмовляють у застосуванні як ч. 4 ст. 74 КК, так і, здебільшого, у застосуванні ч. 1 ст. 75 КК.

Слід визнати, що нерідко засуджена особа може лукавити і визнавати свою вину у вчиненому кримінальному правопорушенні, розраховуючи виключно на застосування до неї положень ч. 4 ст. 74 КК або ч. 1 ст. 75 КК. Як бути в такому разі суду, який не впевнений у щирості слів обвинуваченого? Варто погодитися з О. П. Горохом, що в такому разі суду доцільно призначити судово-психологічну експертизу, що має визначити психологічні особливості винного (установки, ціннісні орієнтації, характер та щирість поведінки) [1, с. 138].

Отже, третім груповим правилом звільнення від покарання у зв'язку з нецільністю застосування щодо засудженої особи покарання має стати врахування судом ставлення особи до вчиненого кримінального правопорушення.

З 2015 р. в Україні функціонує служба пробації. У зв'язку із внесеними змінами в законодавство кримінального блоку суд під час вирішення питання, зокрема, про звільнення особи від покарання має врахувати досудову доповідь уповноваженого органу з питань пробації (ч. 1 ст. 314-1 КПК України). Досудова пробація – це забезпечення суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою ухвалення судом рішення про міру його відповідальності (ст. 9 Закону України «Про пробацію»).

Досудову доповідь складає уповноважений орган з питань пробації відповідно до Методичних рекомендацій оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення повнолітніми особами, які вчинили кримінальні правопорушення (обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень). На підставі аналізу цього документа можна зробити висновок про те, що оцінювання в аналізованому аспекті потребують як обставини, що характеризують індивідуальний ступінь тяжкості, так і обставини, що характеризують особу винного.

Загалом, як стверджують спеціалісти, оцінювання ризиків є інструментом ефективної політики держави в пенітенціарній сфері та поліпшення захисту прав людини від зайвих обмежень шляхом індивідуалізації обмежень. Оцінювання ризиків, а також методичні рекомендації, що базуються на емпіричних даних, головню мають на меті сприяти більш інформованому та об'єктивному ухваленню рішення в суді. До того ж 77 % суддів вважають, що досудова доповідь допомагає процесу призначення покарання; 80 % суддів вважають інформацію в досудовій доповіді такою, що повно й об'єктивно характеризує особу обвинуваченого, а 93 % суддів довіряють даним, викладеним у ній [17, с. 4-7; 97-98].

Отже, на підставі наведених положень вважаємо, що четвертим груповим правилом звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання має стати правило про врахування судом досудової доповіді уповноваженого органу з питань пробації про можливість виправлення засудженого без призначення покарання або без відбування покарання реально. При цьому рішення про застосування до особи ч. 4 ст. 74 КК суд має ухвалювати, коли встановлений ризик вчинення особою повторного кримінального правопорушення є «низьким», а про застосування до особи ч. 1 ст. 75 КК – «низьким» або «середнім».

Положення ст. 75 КК окрім врахування тяжкості правопорушення та особи винного вимагає від суду врахувати й інші обставини справи.

Варто погодитися з О. П. Горохом, що «іншими обставинами справи», які враховують суди під час вирішення питання про звільнення від відбування покарання з випробуванням, є, зокрема, думка потерпілого про можливість (або, навпаки, неможливість) звільнення винуватого від відбування покарання з випробуванням та вказівки суду касаційної інстанції щодо неможливості звільнення винуватого від відбування покарання з випробуванням [1, с. 220].

Аналіз судової практики засвідчує, що врахування зазначених вище інших обставин є актуальним і для застосування положень ч. 4 ст. 74 КК. Наприклад, Хмельницький міськрайонний суд Хмельницької області, розглядаючи справу № 686/20473/23 і відмовляючи в застосуванні щодо Особи_4 положень ч. 4 ст. 74 КК, врахував думку представника потерпілого, а також ту обставину, що «з потерпілою ОСОБА_9, 1937 року народження, яка у даній дорожньо-транспортній пригоді отримала середньої тяжкості тілесні ушкодження, що спричинили тривалий розлад здоров'я, ОСОБА_4 спілкувався лише у перші дні після події і у подальшому не приймав жодної участі в організації її подальшого життя» [18]. Своєю чергою, вирішуючи питання про доцільність застосування до засудженої особи покарання, суд не може ігнорувати позицію суду, який розглянув справу в касаційному порядку і висловив свою думку щодо цього питання. Такий висновок ґрунтується на положеннях ч. 2 ст. 439 КПК, яка встановлює, що вказівки суду, який розглянув справу в касаційному порядку, є обов'язковими для суду першої чи апеляційної інстанції.

Отже, п'ятим груповим правилом звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування щодо засудженої особи покарання має стати врахування судом інших обставин справи.

Висновки і пропозиції. Проаналізовані нами положення дають змогу зробити висновок про те, що різновиди звільнення від покарання, передбачені ч. 4 ст. 74 та ч. 1 ст. 75 КК, мають спільні ознаки щодо підстав їх застосування. Наведені спільні ознаки дають змогу сформулювати такі правила звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю застосування покарання (див. додаток А):

Додаток А

«У разі звільнення від покарання у зв'язку з недоцільністю його застосування (ч. 4 ст. 74, ч. 1 ст. 75 КК) суд має врахувати:

- 1) ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення;*
- 2) особу засудженого;*
- 3) інші обставини справи;*

- 4) ставлення особи до вчиненого кримінального правопорушення;
- 5) досудову доповідь уповноваженого органу з питань пробації».

Список використаної літератури

1. Горох О. П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : дис. ... д-ра юрид. наук / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2019. 697 с.
2. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : дис. ... д-ра юрид. наук / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Київ, 2014. 562 с.
3. Горох О., Коломієць С. Про систему загальних засад звільнення від покарання. *Evropský politický a právní diskurz*. 2022. Т. 9 (5). С. 81-96. DOI: 10.46340/erpd.2022.9.5.6.
4. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; редкол.: В. Я. Тацій [та ін.]. Т. 17 : Кримінальне право / голова редкол. В. Я. Тацій. Харків : Право, 2017. 1064 с.
5. Азаров Д. С. Врахування ступеня тяжкості злочину при призначенні покарання із застосуванням ст. 69 КК України (за результатами узагальнення судової практики). *Наука і правоохорона*. 2014. № 1 (23). С. 57-65.
6. Вирок Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 13 березня 2023 р. у справі № 588/1840/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109483842> (дата звернення: 18.04.2025).
7. Вирок Ярмолинецького районного суду Хмельницької області від 09 листопада 2021 р. у справі № 689/556/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100940858> (дата звернення: 18.04.2025).
8. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 06 травня 2022 р. у справі № 308/9912/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104204564> (дата звернення: 18.04.2025).
9. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 25 жовтня 2021 р. у справі № 335/3616/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100563731>. (дата звернення: 18.04.2025).
10. Вирок Оболонського районного суду м. Києва від 30 серпня 2021 р. у справі № 756/2963/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99410000> (дата звернення: 18.04.2025).
11. Ломако В. А. Застосування умовного засудження. Харків : Вища школа, 1976. 126 с.
12. Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук / Нац. ун-т внутр. справ МВС України. Харків, 2003. 207 с.
13. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. В. В. Черня ; за наук. ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
14. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 жовтня 2019 р. у справі № 384/527/17. URL: <https://lpd.court.gov.ua/home/search/5574> (дата звернення: 18.04.2025).
15. Брящей Р. І. Звільнення від покарання як форма кримінально-правового реагування на вчинення злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 21 с.
16. Король В. В., Верстлер М. В. Зізнання особи у вчиненні кримінального правопорушення та його правові наслідки у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 36. Т. 2. С. 141-145.
17. Автухов К. А., Човган В. О., Яковець І. С. Оцінка ризиків і сучасна кримінальна юстиція. Київ, 2019. 180 с.

18. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 5 грудня 2023 р. у справі № 686/20473/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115404719> (дата звернення: 18.04.2025).

References

1. Gorokh O. P. (2019). Release from punishment and its serving under the criminal law of Ukraine: dissertation ... of Dr. of Law / V. M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
2. Pysmensky E. O. (2014). Theoretical and applied problems of release from punishment and its serving under the criminal law of Ukraine: dissertation ... of Dr. of Law / Kyiv. Taras Shevchenko National University, Lugansk. State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko. Kyiv [in Ukrainian].
3. Gorokh O., Kolomiyets S. (2022). About the system of guidelines of release from punishment. European political and legal discourse. Vol. 9 (5). P. 81-96. DOI: 10.46340/eppd.2022.9.5.6 [in Ukrainian].
4. Great Ukrainian Legal Encyclopedia: in 20 vols. (2017). National Academician of Law of Ukraine, V. M. Koretsky Institute of State and Law, Yaroslav Mudry National Law University; editors: V. Ya. Tatsii and others. Vol. 17: Criminal Law / editor-in-chief V. Ya. Tatsii. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Azarov D. S. (2014). Taking into account the severity of the crime when imposing punishment with the application of Art. 69 of the Criminal Code of Ukraine (based on the results of generalization of judicial practice). Science and Law Enforcement. No. 1 (23). P. 57-65 [in Ukrainian].
6. Verdict of the Okhtyrskiy City District Court of Sumy region dated March 13, 2023 in case No. 588/1840/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109483842> (date of application: 04/18/2025) [in Ukrainian].
7. Verdict of the Yarmolynetskyi District Court of Khmelnytsky region dated November 09, 2021 in case No. 689/556/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100940858> (date of application: 04/18/2025) [in Ukrainian].
8. Verdict of the Uzhhorod City District Court of Zakarpattia region dated May 06, 2022 in case No. 308/9912/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104204564> (date of application: 04/18/2025) [in Ukrainian].
9. Verdict of the Ordzhonikidzevskiy District Court of Zaporizhzhia dated October 25, 2021 in case No. 335/3616/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100563731>. (date of application: 04/18/2025) [in Ukrainian].
10. Verdict of the Obolonskyi District Court of Kyiv dated August 30, 2021 in case No. 756/2963/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99410000> (date of application: 04/18/2025) [in Ukrainian].
11. Lomako V. A. (1976). Application of conditional sentence. Kharkiv: Higher School.
12. Knyzhenko O. O. (2003). Release from serving a sentence with probation under the criminal law of Ukraine: dissertation ... candidate of legal sciences / National University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Kharkiv [in Ukrainian].
13. Criminology: textbook (2020). O. M. Dzhuzha, V. V. Vasylevich, V. V. Cherney, S. S. Chernyavsky and others; general editor V. V. Cherney; scientific editor O. M. Dzhuzha. Kyiv: National Academician of Internal Affairs [in Ukrainian].
14. Resolution of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court of October 29, 2019 in case No. 384/527/17. URL: <https://lpd.court.gov.ua/home/search/5574> (date of access: 04/18/2025) [in Ukrainian].
15. Bryaschey R. I. (2016). Release from punishment as a form of criminal-legal response to the commission of a crime : author's abstract of dissertation ... candidate of law / Kyiv. Taras Shevchenko National University. Kyiv [in Ukrainian].
16. Korol V. V., Verstler M. V. (2016). Confession of a person in committing a criminal offense and its legal consequences in criminal proceedings. Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University. Series «Law». Issue 36. Vol. 2. P. 141-145 [in Ukrainian].

17. Avtukhov K. A., Chovhan V. O., Yakovets I. S. (2019). Risk Assessment and Modern Criminal Justice. Kyiv [in Ukrainian].
18. Resolution of the Khmelnytskyi City District Court of the Khmelnytskyi Region dated December 5, 2023 in case No. 686/20473/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115404719> (date of access: 04/18/2025). [in Ukrainian].

Стаття надійшла 23.04.2025 р.

S. S. Kolomiets, Doctor of Philosophy in Law, Senior Lecturer
Dmytro Motorny Tavria State Agrotechnological University
Faculty of Economics and Business
the Department of Management and Public Administration
66 Universytetska St, Zaporizhzhia, 69063, Ukraine
e-mail: kolomietss97@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5310>

CONCEPTUAL MODEL OF GROUP RULES OF RELEASE FROM PUNISHMENT DUE TO THE IMPRACTICALITY OF APPLYING THE PUNISHMENT TO THE CONVICTED

Summary

The article using dialectical, systemic, formal-logical (dogmatic), sociological methods, based on the established common features in the prerequisites and grounds for the application of release from the imposition of punishment (Part 4 of Article 74 of the Criminal Code) and release from serving a sentence with probation (Article 75 of the Criminal Code), defines group rules of release from punishment due to the impracticality of applying the punishment to the convicted. It is established that the legislative criteria for the court's decision on applying Part 4 of Article 74 and Part 1 of Article 75 of the Criminal Code are almost the same, although they differ somewhat in terms of external legislative design (which requires legislative adjustment).

The first such group rule is proposed to be the rule on considering the severity of the committed criminal offense. Attention is focused on the fact that the legislator should supplement the provisions of Part 4 of Article 74 of the Criminal Code with the requirement to take into account not only the typical but also the individual severity of the offense. Circumstances are identified in which it is appropriate for the court to apply release from punishment on the basis of Part 4 of Article 74 of the Criminal Code. The second group rule of release from punishment due to the impracticality of applying the punishment to the convicted (Part 4 of Article 74, Part 1 of Article 75 of the Criminal Code) should be the rule on taking into account the identity of the convicted person. It is substantiated that, unlike the convicted person referred to in Part 1 of Article 75 of the Criminal Code, the characteristics of the convicted person referred to in Part 4 of Article 74 of the Criminal Code are qualitatively different. The third group rule of release from punishment due to the impracticality of applying the punishment to the convicted should be the court's consideration of the person's attitude to the criminal offense committed (the person must admit his guilt). An important group rule of release from punishment due to the impracticality of applying the punishment to the convicted should be the court's consideration of the pre-trial report of the probation service on the possibility of correcting the convicted person without imposing punishment or without actually serving the punishment. It is argued that the decision to apply Part 4 of Article 74 of the Criminal Code to a person should be made by the court when the established risk of the person committing a repeat criminal offense is "low", and to apply Part 1 of Article 75 of the Criminal Code to a person is "low" or "medium".

A conceptual model of group rules of release from punishment due to the impracticality of applying the punishment to the convicted has been formulated.

Keywords: release from punishment, release from the imposition of punishment, release from serving a sentence with probation, group rules for release from punishment; group rules of release from punishment due to the impracticality of applying the punishment to the convicted.